

Indonesiërs vervingen in de jaren 1944 en 1945 in hun menu 'rijst door mais, mais door cassave, en tenslotte cassave door knollen — dat wil zeggen de bladeren ervan', zoals Pramoedyah Ananta Toer in de bundel van Maier, Van Minde en Poeze vermeldt (33).

Deze bundel, eveneens in het herdenkingsjaar 1995 uitgekomen, is geen gedenkboek, wel 'herinneringsliteratuur' en historische bron, voorzien van een korte historische inleiding. Vertaalde fragmenten uit Indonesische literaire teksten en memoires bieden inzicht in de vele gezichten van het Indonesisch oorlogsleed: van de gewone man en vrouw, een kind, van een communistisch leider, van Soekarno en Tan Malaka, van opstandigen in Blitar en van een Moluks verzetsstrijder die voor Nederlands-Indië streed. De 'Japanse tijd' wordt in tegenstelling tot de 'periode van de Nederlandse onderdrukking' in neutrale termen gedefinieerd. Zij trekt nauwelijks belangstelling in Indonesië, overschaduwd als zij is door de revolutie. De bewerkers hebben desondanks in een mooie verzameling de 'geestelijke revolutie' die aan de feitelijke voorafging, in beeld gebracht. Indrukwekkend is het fragment, waarin Tan Malaka de selectering van Indonesische arbeiders, *romusha*, beschrijft evenals een discussie met Soekarno over de onafhankelijkheid. Dat een gemartelde Molukse verzetsstrijder zijn geschiedenis kon na vertellen, lijkt een wonder.

Nederlanders komen in deze bundel niet voor, ze zijn letterlijk uit het zicht verdwenen. Het boek is een waardevol *document humain* over Indonesische ervaringen met dezelfde bezetter die ook over de interneringskampen heerste. Het is de vraag wanneer en hoe een geïntegreerd geschiedverhaal daarover mogelijk is. Een ding is zeker: dat zal meer zijn dan een gedenkboek.

Elsbeth Locher-Scholten

E. Captain, A. van der Schatte Olivier, *Indië, een verre oorlog van dichtbij. Herinneringen van vrouwen in bezet Nederlands-Indië* (Zutphen: Alpha, 1995, 320 blz., f39,50, ISBN 90 5658 009 4).

De verhalen van de dertien vrouwen die in dit boek aan het woord zijn en die elk op eigen wijze vertellen hoe zij de Japanse bezetting hebben doorstaan en hoe zij, ondanks internering, gevangenschap en martelingen, overeind wisten te blijven, bevestigen het beeld van chaos en ontwrichting waarvan alle bevolkingsgroepen in Indië de dupe werden. In hun totaliteit bezitten deze verhalen het vermogen een schok der herkenning op te roepen bij degenen die de Japanse bezetting aan den lijve hebben ondervonden. Maar behalve dat fungeren ze ook als *eye-opener* omdat er gebeurtenissen in worden beschreven waarvan maar weinigen zullen hebben gehoord. Aan de gedwongen prostitutie is de laatste jaren nogal wat aandacht besteed, tot in de Tweede Kamer toe. Wie heeft echter gehoord van Nederlandse vrouwen onder de Japanse bezetting die of ter dood of tot gevangenisstraffen werden veroordeeld wegens verzetsdaden dan wel om andere redenen, soms futiliteiten.

Van de dertien vrouwen, die toen nog jonge meisjes dan wel jonge vrouwen waren, zijn er vijf geïnterneerd geweest van wie er twee tot gevangenisstraffen werden veroordeeld. Drie vrouwen zaten, nadat ze in 1943 waren opgepakt en door de *Kempeitai* waren verhoord en vervolgens door de krijgsraad veroordeeld, tot het einde van de oorlog in de gevangenis; vier vrouwen, onder wie een Chinese maakten de bezetting mee buiten het kamp, terwijl één meisje, Coosje Ayal, als vijftienjarige, met haar pleegouders en de groep van zestig militairen onder leiding van kapitein J. B. H. Willemsz Geeroms, (na diens gevangenneming door de Japanners, onder die van militiesergeant M. C. Kokkelink), vanaf april 1942 tot oktober 1944 door het oerwoud van Nieuw-Guinea trokken.

Ondanks de schok der herkenning die de verhalen voor de ingewijde oproepen zijn ze toch niet maatgevend voor het gedrag van de vrouwen in het algemeen. In de omstandigheden die worden beschreven en waarin het allereerst aankomt op het behoud van het naakte bestaan, is ieder individu in de eerste plaats solidair met zichzelf. Vrouwen waren in dat opzicht niet uitzonderlijker of meer solidair onder elkaar dan mannen. Men make zich hierover geen illusies. Het gezelschap dames dat optrad als kampeiding in het vrouwenkamp Moentilan vormt één van de meest treurige voorbeelden van vrouwen die misbruik maakten van de positie waartoe zij zichzelf hadden uitverkoren.

Het zou een misverstand zijn het boek te beschouwen als *oral history* in de wetenschappelijke zin van het woord, en helaas ontbreekt een kritisch notenapparaat dat gaten in de herinnering dicht, onjuistheden rechtzet en onbegrijpelijke zaken verklaart. Op pagina 153 wordt bijvoorbeeld gesproken van de 'Circulatie Bank'; in Nederlands-Indië heeft echter nooit een bank van die naam bestaan. Bedoeld wordt natuurlijk de Javasche Bank die sinds 1828 de Indische bankbiljetten in omloop bracht. Een ander voorbeeld: bij iemand die het vroegere Indië niet kent en die (171) het zinnetje leest: 'Ik had toen ook een vriendje, die beneden woonde', zal als eerste gedachte opkomen dat dat vriendje een verdieping lager woont. Het betekent echter dat het vriendje 'beneden' in Semarang aan de kust woonde, terwijl de vrouw die het vertelt toen als meisje in Bandoengan in de bergen verbleef, dus in goed Indisch jargon, 'boven' zat. En als een van de vrouwen (210) het onderwijssysteem in Nederlands-Indië niet helemaal correct weergeeft, hoort daarbij in een voetnoot in het kort te worden uitgelegd hoe het werkelijk zat. Tenslotte: als in het Japans de letter 'n' in een woord wordt gevolgd door een 'm, b of p', wordt de 'n' altijd uitgesproken als een 'm'; *Kenpeitai* lijkt mij dus geen fonetisch juiste transcriptie.

Dit neemt allemaal niet weg dat de verhalen interessant genoeg zijn om er kennis van te nemen. Een verademing is ook dat de aan het woord zijnde vrouwen er niet op uit zijn medelijden te wekken. Geen voer voor hulpverleners deze dames.

H. L. Zwitzer

W. Willems, J. de Moor, ed., *Het einde van Indië. Indische Nederlanders tijdens de Japanse bezetting en de dekolonisatie* (Den Haag: Sdu uitgeverij Koninginnegracht, 1995, vi + 320 blz., ISBN90 12 08262 5).

Dit boek is een bundeling van het merendeel van de lezingen die in september 1995 werden gehouden op de Leidse Studiedagen Indische Nederlanders, een sinds 1989 bestaand project van het Leids instituut voor sociaal wetenschappelijk onderzoek. Centraal thema in 1995 was de positie tijdens de Japanse bezetting van de Indische Nederlanders die niet waren geïnterneerd, voorts wat zij doormaakten na de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring op 17 augustus 1945, en hun staatkundige en maatschappelijke positie na de soevereiniteitsoverdracht in december 1949.

De onderwerpen die aan de orde komen zijn samengebracht in drie afzonderlijke gedeelten: 'Het wetenschappelijk kader', met beschouwingen van P. W. van der Vcur en J. A. A. van Doorn; en 'Het persoonlijk relaas' waarin een aantal vraaggesprekken is opgenomen met Indische Nederlanders en met de *Indo kesar* Adriaan van Dis. Het laatste gedeelte, getiteld 'Historische beschouwingen', bevat artikelen over onder meer het Kesilirikamp, de Plantersaffaire in Oost-Java, de internering van Indische Nederlanders in kampen van de Republiek en hun evacuatie, de Indische Nederlanders en de Ronde Tafel Conferentie, de maatschappelijke positie van de Indische Nederlanders tussen 1950 en 1957, de Deta-jongens op Nieuw-Guinea en de Indische urn in het bevrijdingsmonument op de Dam in Amsterdam.